

מדינה, רווחה, גבר, אשה

:: נדב פרץ

הצער, קשר בין מדיניות סוציאל-דמוקרטית לבין שוויון מגדרי.

נשים בשוק העבודה

שלושת המדרים העיקריים המשמשים למדידת השתלבות נשים בשוק העבודה הם שיעור יציאת נשים לעבודה (אחוז הנשים השכירות במשק מכלל הנשים); פערי השכר בין גברים לבין נשים; ובידול תעסוקתי (קיומן של 'נישות' תעסוקתיות נפרדות לנשים ולגברים, כגון מורות ומהנדסים). בחינתם של שלושת המדרים הללו מגלה תמונה מפתיעה: שתי מדינות שאיננו רגילים לראותן דרות יחד בכפיפה אחת בדירוגים הכלכליים, הן המובילות במידת השוויון ממנו נהנות בהן הנשים – שבדיה וארצות הברית. בשתיהן, שיעור תעסוקת הנשים גבוה מאוד – כ-75%; זאת, לעומת ממוצע של 60% במדינות ה-OECD וכ-50% בישראל. בארה"ב הבידול התעסוקתי נמוך מאוד, ונשים משתלבות כמעט בכל המקצועות, אך הן משלמות על כך מחיר יקר של פערי שכר מהגבוהים במערב. בשבדיה, לעומת זאת, פערי השכר נמוכים מאוד – אך הנשים מרוכזות בסקטור הציבורי, ומתקשות להשתלב בסקטור הפרטי.

ניתן לטעון, אם כן, שלטוב ולרע, אין בהכרח התאמה בין מגמות סוציאל-דמוקרטיות של משטרים לבין המעמד ממנו נהנות נשים. נשים במדינות "ממוצעות" מבחינת המדיניות הסוציאל-דמוקרטית שלהן, כמו צרפת או גרמניה, למשל, נמצאות במצב טוב פחות מעמיתותיהן בשתי מדינות שמייצגות קטבים מנוגדים מבחינה זו.

אבל מכאן אין להסיק שלמדינת הרווחה אין השפעה על מצבן של נשים, אלא שהנתון הרלוונטי – והדבר נכון גם ביחס למחקר הכללי של מדינת הרווחה – אינו היקף השירותים שמספקת מדינת הרווחה אלא אופייה של המדיניות המגדרית שלה.

הגישות הסוציאליסטיות השונות חלוקות ביניהן ביחס לנושאים רבים, אבל בנושא אחד שררה ביניהן בעבר, ובמידה רבה גם היום, הסכמה: ביטולו של הניצול המעמדי הוא המפתח לביטולם של כל שאר סוגי הניצול. מרגע שיושג השוויון הכלכלי, יושלכו לפח האשפה של ההיסטוריה גם הגזענות, הלאומנות ושאר רעות חולות, שבהיעדרו של הניצול הכלכלי יאבדו את הסיבה לקיומן.

מכיוון שלא נראה שהמהפכה תתרחש עד צאתו של מאמר זה לאור, כדאי לבחון את הטענה הזו בגרסה המותאמת לזרם הסוציאליסטי הנפוץ בימינו – הסוציאל-דמוקרטיה הרפורמיסטית, זו שאינה שואפת לבטל את יחסי הייצור הקפיטליסטיים אלא רק למתן את השפעותיהם השליליות. כאן תחפש הטענה התאמה בין אופיו הסוציאל-דמוקרטי של משטר מסוים לבין מצבן המשופר של קבוצות מיעוט באותו המשטר. אלא שטיעון זה אינו עומד במבחן המציאות. אם נתמקד בדוגמא של אפליית נשים, ובאופן ספציפי במקרה של השתתפות נשים בשוק העבודה, נראה שאין, למרבה

אם נתמקד בדוגמא של אפליית נשים, ובאופן ספציפי במקרה של השתתפות נשים בשוק העבודה, נראה שאין, למרבה הצער, קשר בין מדיניות סוציאל-דמוקרטית לבין שוויון מגדרי.

קצה הקרחון

בגיליון הקודם ('חברה' 38, ספטמבר) פורסמה כתבתה של ענת שניידר ("אופק חודש אינו רפורמה בחינוך"), בה טענה כי ההסכם שנכפה על עובדי ההוראה לא ישפר את מעמד המורה, ואף יוסיף ויפגע בו. שניידר כתבה כי בעקבות ההסכם, בניגוד למובטח ולמפורסם, יפגע שכר ההוראה ויתגברו תופעות הנשירה והמחסור במורים. בעת פרסום הכתבה, בשיא מסע התעמולה מבית מדרשו של משרד החינוך, נראו טענות אלו תמוהות: ההסכם הרי הבטיח העלאה מסיבית של שכר ההוראה, במיוחד של מורים חדשים וצעירים. אלא שהבטחות לחוד, ומציאות לחוד. דו"ח של הלמ"ס שהגיע לשולחנה של וועדת הכנסת קבע כי "בעוד חמש שנים צפוי מחסור של כ-10,500 מורים בכל שלבי מערכת החינוך" ('הארץ', 28.8.08). ולא די בכך, ב-19.11.08 פרסם אתר 'עבודה שחורה' את נתוני השכר של סגנית מנהלת בבית ספר, ובו הראה כי לאחר הצטרפותה לרפורמת 'אופק חדש' חוותה סגנית המנהלת הרעה משמעותית בתנאי העסקתה ושכרה (<http://www.blacklabor.org/?p=5006>). טענותיה של שניידר וחבריה המתנגדים לאופק חדש מוסיפים ומקבלים תימוכין רבים מדי יום. אולי הגיע הזמן שמישהו יקשיב?

מגדר במדינת הרווחה

משפחה במבנה כזה, שבתורן מגבירות את ההיענות של משפחות לדפוס זה. אלא שלמדיניות זו יש מגבלות, ולעיתים יש לה השלכות בלתי-צפויות. איטליה, למשל, הנהיגה מדיניות המעודדת באופן קיצוני את המודל של גבר מפרנס ואישה מטפלת, באמצעות

תמיכה מינימלית בנשים השואפות לשלב טיפול במשפחה עם עבודה בשכר. אך התוצאה הייתה הפוכה מהציפיות של המחוקקים: אף שחלק מהנשים האיטלקיות בחרו לוותר על עבודה בשכר, ושיעור ההשתתפות של נשים בשוק העבודה הוא נמוך יחסית, נשים רבות העדיפו לשמור על עבודתן ולוותר כליל על גידול ילדים. התוצאה – שיעור הילודה באיטליה עומד על כילד אחד למשפחה, נתון בעל פוטנציאל הרסני לעתידה של החברה.

שבדיה או ארצות הברית?

כאמור, הבחירה במודל של משפחה אינה עומדת בפני עצמה, והיא מקיימת יחסי גומלין עם מאפיינים אחרים של מדינת הרווחה. אם נחזור לשתי הדוגמאות מראשית המאמר – שבדיה וארה"ב – נוכל לבחון שוב את הדמיון ואת ההבדלים בין שתיהן. שתי המדינות אימצו מודל אינדיבידואלי, שבו הן גברים והן נשים משתתפים בשוק העבודה באופן מלא. אולם עקב האופי השונה של שתי המדינות, כל אחת מהן עשתה זו בצורה שונה לחלוטין, ולכן גם

לכל משטר רווחה יש מדיניות מגדרית מובחנת, הנפרדת ממדיניותו בתחומים אחרים, גם אם היא קשורה אליה. מדיניות זו נקבעת בהתאם לאופן שבו נתפסים מבנה המשפחה, תפקיד האישה ותפקיד הגבר. במדינות מסוימות, המחוקקים שואפים למבנה משפחתי שבו הגבר הוא המפרנס והאשה היא המטפלת, בעוד במדינות אחרות הם מניחים ששני בני הזוג יוצאים לעבוד, במינונים כאלה או אחרים.

נהוג לחפש את השפעותיה של תפיסה כזו בתחומים שנחשבים בדרך כלל לתחומים 'נשיים', כמו מעונות יום או חופשת לידה. מדינה המציבה לעצמה דגם של שני בני זוג מפרנסים, עשויה לסכסד באופן נרחב מעונות יום, כדי לאפשר לנשים לפנות את זמנן לשוק העבודה. מנגד, מדינה הסוברת שמקומה של האישה הוא בספרה הביתית, תעניק הטבות מסוג אחר לגמרי כדוגמת ביטוח בריאות לעקרות בית. אלא שהתפיסה המגדרית והמשפחתית של קובעי המדיניות אינה מתבטאת רק בתכניות רווחה שהן מגדריות במפורש. גם תחומים שהם לכאורה נייטרליים מבחינה מגדרית מושפעים מהאופן שבו נתפסים המשפחה והיחסים המגדריים, ומשפיעים עליהם. כך לדוגמה, ההיקף והמימון של תכניות רווחה כמו הבטחת הכנסה ודמי אבטלה יהיו גבוהים יותר במדינות בהן האב נתפס כמפרנס יחיד, לאור ההנחה כי אובדן של משכורת אחת משמעו משפחה ללא הכנסה. מנגד, במדינות בהן שני בני הזוג נתפסים כמפרנסים, המשמעות של תכניות כאלו פחותה שכן פיטורין משמעם היעדר של משכורת אחת בלבד.

היחס בין המדיניות החברתית לבין מבנה המשפחה והיחסים המגדריים אינו חד-סטרי, כמובן. יחסי מגדר לא רק מעצבים את המדיניות החברתית, אלא גם מעוצבים על ידה. כאשר מדיניות חברתית מניחה את קיומה של מערכת משפחתית מסוימת, היא מתנהלת באופן שמתגמל את מי שמקים את משפחתו בהתאם לציפיות אלו. מי שמעדיף לנהל משפחה מסוג אחר, לא יזכה להטבות אלו. בכך המדינה אינה נייטרלית, אלא מעודדת את הבחירה בסוג המשפחה המועדף עליה. כאשר המדינה מסבסדת מעונות יום, עקרות בית אינן נהנות משירות זה. תשלום ביטוח בריאות עבור עקרות בית אינו ניתן לנשים עובדות. ההעדפה של המדינה באשר למבנה המשפחתי הרצוי מתבטאת בהטבות למי שמקים

שתי מדינות שאינן רגילים לראותן דרות יחד בכפיפה אחת בדירוגים הכלכליים, הן המובילות במידת השוויון ממנו נהנות בהן הנשים – שבדיה וארצות הברית.

בערים נפרדות - ברוב המקרים הם חולקים את אותו הבית, ואת אותה מערכת כלכלית. מצבם של גברים מושפע באופן ישיר ומיידי ממצבן של נשים. כתוצאה מכך, למדיניות חברתית המכוונת לנשים יש השפעה מכרעת גם על חייהם של גברים.

אם נחזור להבחנה בין משטרים המעודדים מבנה של גבר מפרנס/אישה מטפלת לעומת משטרים המעודדים מבנה של שני מפרנסים, נראה שסוגי המשטר אינם רלוונטיים לנשים בלבד, אלא גם לגברים. לצד השפעתו על אפשרויות התעסוקה הפתוחות בפני נשים, למשטר שמניח מודל משפחתי של מפרנס ומטפלת יש השפעה גם על האפשרויות העומדות בפני גברים. אם האישה נותרת כמטפלת בבית, לגבר אין ברירה אלא למלא את תפקיד המפרנס בצורה מיטבית, בהיעדר גיבוי כלכלי חלופי למשפחתו. לכן, מחויבותו למקום העבודה שלו גבוהה מאוד, והוא אינו יכול להתפשר על גובה משכורתו. לכן יש תוצאות רבות - ראשית, כוח המיקוח שלו מול המעסיק שלו נמוך יותר, שכן הוא אינו יכול להסתכן בפיתורים. שנית, היעדר פרנסה אלטרנטיבית אינו מאפשר לגבר לפרוש או להיעדר זמנית משוק העבודה לצורך טיפול בילדים (דוגמת חופשת לידה או טיפול בילד חולה), והמטלות האלו נותרות, בדומה לגידול הילדים, מטלות אמהיות.

גם להיבטים אחרים של מדיניות הרווחה יש השפעה על חייהם של גברים. דוגמה טובה לכך היא הסכם הפנסיה החדש שהושג לאחרונה במשק. כפי שצינינה לילך לוריא בגליון 32 של 'חברה', הסכם פנסיה זה פוגע בכל מי שאין לו עבודה סדירה - עובדים זמניים, עובדים במשרה חלקית ועובדים ששהותם בשוק העבודה אינה סדירה. ברם, לנשים יש ייצוג יתר בכל שלוש הקבוצות האלה, והמשמעות היא שנשים צפויות לקבל, בהגיען לגיל פרישה, פנסיה נחותה מזו של גברים. לכאורה, זוהי בעיה הרלוונטית רק לנשים. בפועל, יש לתופעה זו השפעה גם על גברים - גבר היודע שלאשתו אין פנסיה מספקת, אינו יכול לסכן את מקום העבודה שלו המבטיח לו פנסיה ראוייה, משום שזוהי ההכנסה היחידה הצפויה לבני הזוג בהגיעם לגיל פרישה. להיבטים המגדריים של מדינת הרווחה, הן אלו המפורשים והן אלו המובלעים, השפעות הרות גורל על סיכויי חייהם של נשים ושל גברים. מכיוון שהיבטים אלה אינם מוגבלים רק לתכניות רווחה הנתפסות כתכניות מגדריות, או כתכניות 'למען נשים', יש צורך לבחון כל תכנית רווחה חדשה גם בעיניים מגדריות.

התוצאות של המדיניות הזו שונות. בשבדיה, במקביל לתפיסת המשפחה בעלת שני המפרנסים, מקובלת גם התפיסה לפיה המדינה אחראית לאזרחיה. לכן, המדינה עודדה יציאת נשים לעבודה על ידי סיוע מדינתי נרחב למשפחות בתחום הטיפול בילדים: מעונות יום מסובסדים ואיכותיים, חופשת הלידה הארוכה בעולם ועוד, מביאים לכך שבפני נשים המעוניינות לצאת לעבודה לא מוצבים כמעט מכשולים. איגודים מקצועיים חזקים וחוזים קיבוציים כמעט בכל המשק מביאים לסולמות קידום אחידים, ולכן הברלי שזר בין גברים לנשים כמעט ואינם קיימים. מאידך, השילוב בין משכורת שווה לנשים ולגברים לבין הטבות וחופשות רבות לנשים, גורם למעסיקים פרטיים רבים להעדיף העסקת גברים - ולכן הנשים מתרכזות בסקטור הציבורי הרחב.

בארצות הברית, לעומת זאת, תפיסת המשפחה בעלת שני המפרנסים מלווה בתפיסה לפיה כל אדם אחראי להשיג את מחייתו בשוק העבודה. הגנות מזעריות בפני עוני דחפו נשים לצאת לעבודה כדי להרוויח לפרנסתן. חקיקה נרחבת נגד אפליה הנאכפת בקנאות הביאה להסרת חסמי הכניסה המקצועיים בפני נשים, והן השתלבו כמעט בכל משלחי היד. אך העובדה שלנשים לא הייתה ברירה אלא להשתלב בשוק העבודה, לצד אופיו האינדיבידואלי של שוק העבודה האמריקאי הנעדר חוזים קיבוציים, דחפו נשים לעבוד במשרות נמוכות שזר (כפי שהראתה יפה ברברה ארנרייך בספרה 'כלכלה בגרוש') - ובכך יצרו פערי שכר גדולים בין גברים לנשים.

ראינו, אם כן, כיצד היבטים שונים של מדיניות הרווחה משפיעים על נשים. לכאורה, מדובר בעוד 'בעיה סקטוריאלית' - אפשר לטעון שגרמניה, למשל, היא מדינת רווחה שעדיפה על ארה"ב, למעט עבור נשים. סוג הטיעון הזה מעורר בעיה כפולה: ראשית, ברוב המדינות, נשים מהוות מעל למחצית האוכלוסייה, כך שהטיעון לפיו המדיניות רלוונטית 'רק להן' הוא מוקשה. שנית, מדיניות מגדרית אינה משפיעה על נשים בלבד אלא היא בעלת רלוונטיות עבור כלל האוכלוסייה. מגדר הוא מה שנהוג לכנות ב'רגון האקדמי' קטגוריה יחסית - קטגוריה שבה המצב של קבוצה אחת משפיע על מצבה של קבוצה שנייה. המערכת החברתית היא מערכת מורכבת, שבה כל קבוצה מושפעת ממצבה של קבוצה אחרת. טענה זו נכונה במיוחד לגבי מגדר, בגלל אופיו המיוחד. גברים ונשים אינם חיים במאדים ובנגה, ואפילו לא

גברים ונשים אינם חיים במאדים ובנגה, ואפילו לא בערים נפרדות - ברוב המקרים הם חולקים את אותו הבית, ואת אותה מערכת כלכלית. מצבם של גברים מושפע באופן ישיר ומיידי ממצבן של נשים. כתוצאה מכך, למדיניות חברתית המכוונת לנשים יש השפעה מכרעת גם על חייהם של גברים.

אם האישה נותרת כמטפלת בבית, לגבר אין ברירה אלא למלא את תפקיד המפרנס בצורה מיטבית, בהיעדר גיבוי כלכלי חלופי למשפחתו. לכן, מחויבותו למקום העבודה שלו גבוהה מאוד, והוא אינו יכול להתפשר על גובה משכורתו.

נדב פרץ הוא חבר קיבוץ רביבים ובעל תואר שני בסוציולוגיה, עובד במכללת ספיר כמורה מן החוץ.

nadav.perez@gmail.com